

*Mayai - Waziri wa Maradhi, yaani kitisho kinachosimulia siasa*¹

*Emiliano Minerba
University of Naples "l'Orientale", Italy &
University of Bayreuth, Germany
emi.nerba@gmail.com*

ABSTRACT

The analysis of Euphrase Kezilahabi's horror short story *Mayai – Waziri wa Maradhi* ("Mayai –Minister of Disease) can to a great extent shed light on its author's opinions on Tanzanian politics and how he expresses them in his literary work. A large part of the political content of this text cannot be appreciated without considering the element of horror per se, as a feature that is not only stylistic. This paper aims to analyze such work as an example of the horror story genre, employing specific tools of interpretation which can enlighten the way in which the uncanny dimension affects and generates content. Although there are numerous allegories in Kezilahabi's short story, my critique also aims to show how such literary elements can be analyzed and explained by looking at them per se, instead of reading them only as symbols of the external elements they receive their sense from, as it is the case for allegory.

Keywords: Mayai, horror, Kezilahabi, ghost, Tanzania

About the author: Emiliano Minerba has graduated at the University of Naples "L'Orientale", in the Master degree of Sciences of Languages, History and Cultures of the Mediterranean Sea and the Islamic Countries (Arabic and Swahili as course languages), with the discussion of a thesis titled *L'Orrore nelle letterature araba e swahili* ("Horror in Arabic and Swahili Literature"). His research interests are classical Swahili Literature and modern Swahili theatre.

---

¹ Ninakusudia kutoa shukrani yangu kubwa kwa Gaudensia Emanuel, ambaye alinisadia sana kukamilisha makala yangu kwa kurekebisha makosa yote ya lugha na serufi, kwa umahiri na bidhii ambazo kwa kweli si za kawaida.

IKISIRI

Hadithi ya kitisho ya Euphrase Kezilahabi *Mayai – Waziri wa Maradhi* inachukua nafasi kubwa katika kuonesha mtazamo wa mwandishi huyo wa siasa ya Tanzania na anavyoizungumzia katika kazi zake za kifasihi. Sehemu kubwa ya maudhui ya kisiasa ya matini hiyo haiwezi kuibuliwa ila kwa kuzingatia kipengele cha kitisho chenyewe, kipengele kisicho cha kifani au cha kimtindo tu. Hivyo, lengo la makala hii ni kuchambua kazi hiyo kama mfano wa matini ya kitisho, kwa kutumia mbinu za uhakiki maalum zenye kuonesha maudhui yanayoletwa na kipengele hicho. Katika hadithi hii mna istihara nyingi, lakini uchambuzi huu unalenga pia kuonesha kwamba vipengele vya kazi ya kifasihi vinaweza kuchambuliwa na kupata maana kwa kuchukuliwa vyenyewe ndani ya matini. Kwa hivyo, matini yenyewe haitazingatiwa kama kiwakilishi cha yaliyomo katika muktadha yake, jinsi ilivyo hutakiwa katika uhakiki wa kiistihara.

Maneno ya msingi: Mayai, kitisho, Kezilahabi, mzuka, Tanzania

Kuhusu mwandishi wa makala: Emiliano Minerba amesoma katika Chuo Kikuu cha “L’Orientale” cha Napoli, Italia, ambapo amesoma mpaka shahada ya umahiri katika kozi ya “Sayansi za Lugha, Historia na Tamaduni za Bahari ya Mediterania na Nchi za Kiislamu” (lugha za kozi: Kiswahili na Kiarabu), aliyoipata tarehe 24/10/2016 akitetea tasnifu yake *L’Orrore nelle letterature araba e swahili* “Kitisho katika fasihi ya Kiarabu na ya Kiswahili”. Eneo lake la utafiti ni fasihi ya Kiafrika hususani ya Kiswahili.

Utangulizi

Mayai – Waziri wa Maradhi labda ni kazi ya fasihi ya kitisho (*Horror Literature*) ya pekee katika uandishi wa Euphrase Kezilahabi². Hata hivyo, hadithi hiyo inahusiana sana na kazi nyingine za mwandishi kwa viwango mbalimbali, kwa mfano kuhusu ukosoaji wa siasa ya Tanzania huru na matokeo ya ujamaa. *Mayai – Waziri wa Maradhi* imekwishachambuliwa na wataalam mbalimbali kama vile Elena Bertoncini-Zúbková (2004a), na maudhui yake ya kisiasa yalitambuliwa na kuzungumziwa na wahakiki; lakini katika kazi hizo za uchanganuzi kipengele cha kitisho hakijadadisiwa chenyewe kwa chenyewe, ingawa kinachukua nafasi ya msingi katika hadithi husika.

Jambo hilo labda linatokana na mikabala ya uhakiki iliyochaguliwa. Uchambuzi unaofuata kanuni za fasihi ya kiuhalisia mazingaombwe, kama alivyofanya Bertoncini-Zúbková, humwezesha msomaji kusisitiza sehemu kubwa ya ukosoaji wa kisiasa na kijamii wa hadithi. Kwa upande mwingine lakini uchambuzi huo huchukua kitisho kama sifa ya mhusika mkuu tu isiyopata maana ila kama istiara (*allegory*: Wamitila, 2003) ya kitu au dhana ya nje ya matini. Bertoncini-Zúbková mwenyewe anasema katika makala yake kwamba *Mayai – Waziri wa Maradhi* “is more critical than his novels [Kezilahabi], but the criticism is wrapped in allegories and symbols” (Bertoncini-Zúbková, 2004b:44). Kinyume chake, kuchukua kipengele cha kitisho kama msingi wa uchanganuzi kunawezesha kutoa uhakiki wa hadithi unaojitegemea bila kupoteza mahusiano yake na muktadha wa kisiasa na umuhimu wa istiara mbalimbali zilizomo kwenye kazi husika. Mmojawapo

wa wataalamu wanaoshughulikia Kezilahabi, Roberto Gaudio, ameshaanza kuupendelea mkabala wa aina hiyo unaotegemea matini na ujumi wake tu. Kwa muujibu wa Gaudio (2017:4-5) Kezilahabi mwenyewe anaona mkabala huo kama njia ya pekee ya uchambuzi, kwa kuwa matini yenyewe, kwa mtazamo wake, siyo kitu bali ni mwili hai. Lengo la makala hii ni kuleta misingi ya uchambuzi huo katika udadisi wa hadithi hio.

Sehemu ya kwanza ya makala itahusu mbinu mbili za uhakiki wa kitisho katika fasihi zitakazotumika katika uchambuzi wa hadithi ya Kezilahabi. Mbinu hizi hazisaidii tu kujenga mtazamo wa uhakiki unaokiingalia kitisho kwa kina, bali kusisitiza na kudhihirisha uhusiano – na utengano – kati ya uchambuzi wa kitisho na ule wa aina nyingine, kwa mfano, mtazamo wa kazi ya fasihi kama istiara kwa ujumla. Sehemu ya pili ya makala hii inahusu istiara zilizomo katika hadithi na uchambuzi wake kwa mtazamo huo, ili kuonesha jinsi maana zao zinavyokamilishana, kutengana na kulinganishwa na uchanganuzi utakaozungumziwa humu. Sehemu ya tatu na ya mwisho italenga uchambuzi huo wenyewe wa kitisho, hususani kwa kutumia mbinu zinazozungumziwa katika sehemu ya kwanza ili kuonesha jinsi kitisho kinavyotoa ujumbe wa kisiasa usiotegemea muktadha. Kufuatana na uhakiki huo hadithi itapata maana pana kuliko zile zinazotokana na mikabala mingine. *Mayai – Waziri wa Maradhi* haitakuwa tu ukosoaji wa matukio yaliyoshuhudiwa na mwandishi katika miaka ya kwanza ya Tanzania huru (yaani matukio ya wakati uliopita), bali pia usimulizi wa wakati ujao wa Tanzania. Hali kadhalika, hadithi inahusu uhusiano kati ya siasa, watendaji wake na jamii yake na katika kila muktadha na zama.

² Ni ya kuhuzunisha kuongeza kwamba kuna uwezekano mkubwa kuwa Kezilahabi hataweza kutoa kazi nyingine za kifasihi. Mwisho wa mwaka 2017 hali yake ya kiafya imepata madhara makubwa, kiasi kwamba siku hizi hawezi tena kutambua mtu, hata wanafamilia wao.

1. Mbinu za kuchambua hadithi za kitisho katika fasihi

Dhana zinazozungumziwa katika makala hii ni ile ya kisaikolojia ya *Das Unheimliche* ya Freud na ile ya jinsi ya kifasihi ya *Le Fantastique*³ ya Todorov. Dhana hizi zinatokana na matawi mbalimbali ya masomo (saikolojia, uhakiki wa kifasihi), lakini matumizi yao yanafungamana sana, kiasi kwamba mhakiki anaweza kuvitumia bila kujipinga. Mbinu ya kwanza iliyofasiliwa ni ile ya *Das Unheimliche* ya saikolojia ya ki-Freud.

1.1 Dhana ya *Das Unheimliche* katika fasihi

Ingawa kwa maana pana neno la *Das Unheimliche* linaweza kufasiliwa kama “ule mwenye kutisha kwa kuwa ajabu na kutoeleweka”, maana yake finyu inahitaji maelezo ya kina zaidi. Freud (1991: 272-275) mwenyewe katika insha yake *Das Unheimliche* (1919) anaanza kuchungua neno hilo kietimolojia ili aifikie dhana⁴.

Neno la *Das Unheimliche* ni nomino inayotokana na kivumishi *unheimlich*⁵, kilicho

³ Kutokana na ukosefu wa tafsiri za moja kwa moja za maneno haya katika Kiswahili kama vile katika lugha nyingine, dhana za *Das Unheimliche* na *Le Fantastique* (iliyo hapa ina maana tofauti na “fantasia”) katika makala hii zitaongelewa kwa kutumia istilahi zao za asilia. Dhana zenye zitaelezeka katika vijisehemu mahususi.

⁴ Ingawa Freud aliidadi *das Unheimliche* kama hisia, katika mwanzo wa kitabu chake yeye mwenyewe anasisitiza kwamba hiyo siyo hisia tu, lakini pia dhana ya ujumi: kwa hiyo *das Unheimliche* hairejelei tu saikolojia, lakini pia fasihi na uhakiki wake (Freud, 1991:269). Kwa hiyo, utumiaji wa *das Unheimliche* katika makala hii haulengi kujenga uchanganuzi wa ki-Freud wa hadithi hiyo, bali unakusudia tu kuingiza dhana hiyo ya kiujumi, isiyofungamana na vipengele vingine vya nadharia ya Freud.

⁵ Kufuatana na kanuni za serufi ya Kijerumani, makalani humu mtatumika neno la *Das Unheimliche* kama nomino na lile la *unheimlich* kama kivumishi. Vilevile kwa kinyume chake yatatumika maneno ya

kinyume cha *heimlich*. Kivumishi hicho *heimlich* kinamaanisha hali ya jambo (liwe mtu, kitu, mahali au tukio) ya kuwa imejulikana kwa kila upande wake na mzungumzaji. Hivyo jambo *heimlich* linajulikana kiasi kwamba hakuna kitu kinachofichika ndani yake, na kinachoweza kutokea kama hatari. Kwa mfano, kwa mtu fulani ni wa ki-*heimlich* watu kama wanafamilia wake. Kinyume chake ni la ki-*unheimlich* jambo lisilojulikana wala kueleweka vizuri, na kwa hiyo lililo na ukweli fiche ndani yake unaoweza kumtisha mtazamaji na kuwa hatari kwake. Freud anasisitiza kwamba maana hizo za msingi zinaweza kutiwa mkazo mpaka zigeuke. *Das Heimliche*, linalomaanisha hali ya utulivu unaotokana na kujulikana, linaweza kudokeza pia jambo linalofungamana na ujuzi wa mzungumzaji tu: hivyo, kitu cha ki-*heimlich* kinaweza pia kuwa kitu cha siri au kitu kilichofichika. Hivyo, jambo lililo la ki-*heimlich* kwa mtu mmoja linaweza kuwa ukweli fiche unaojulikana na kueleweka na yule mtu tu: kwa watu wengine, basi, jambo hilohilo litakuwa ni *unheimlich*, kwa sababu hawawezi kulijua na kuwa na uhakika kwamba siyo hatari. Kwa mfano, Freud (1991:274) anaandika kwamba, kwa Kijerumani dhana ya uchawi inaweza kudokezwa na msemu wa “sanaa ya ki-*heimlich*”. Hii ina maana, kwamba inajulikana na kueleweka na mchawi (na kwa hivyo ni ya ki-*heimlich* kwake) lakini ni siri na labda hatari kwa watu wengine (wanaouona uchawi kuwa wa ki-*unheimlich*). Kinyume cha maana hiyo ya pili (ya siri, ya kufichika) ya *heimlich*, neno la *Das Unheimliche* linamaanisha tukio la kufichuka kwa ukweli huu fiche: yaani, linadokeza hali ya kitisho inayotokana na kuona kufichuka na kuibuka kwa ukweli fiche, au siri, iliyokuwa

Das Heimliche na *heimlich*, kutokana na kwamba nomino ya *Das Heimliche* ilitumiwa na Freud mwenyewe katika insha yake: kwa mfano, “*Das Heimliche wird dann zum Unheimlichen*” (“*Das Heimliche* basi inakuwa *das Unheimliche*”, Freud, 2012:8),

bora isijulikane (Freud, 1991:275).

Freud anatomia maana hiyo ya *Das Unheimliche* ili kuonyesha kwamba hisia hii ya kitisho inajitokeza wakati matukio ya ukweli tunayoyashuhudia yanatukumbusha imani, matumaini na hofu za utoto wetu tulizozisahau na kuzikatiza tulipofika utu uzima. Watu wazima, kwa mfano, huogopa kuona mizuka kwa sababu sura ya mzuka yenyewe inawakumbusha imani ya kitoto ya kwamba hawatakufa kamwe. Imani hiyo sasa imekataliwa na akili ya mtu mzima, ndiyo maana hutiwa shaka kama ni kweli kunatokeza woga ule wa *Das Unheimliche* (Freud, 1991:286–287).

Baada ya kufasili dhana ya *Das Unheimliche* kisaikolojia, Freud anashughulikia dhima yake ya kiujumi katika sanaa, hasa fasihi. Mwanasayansi huyo anatia mkazo kwamba katika usimulizi wa kifantasia wahusika kama dubwana na mizuka, wanaofikirika kama wenye kutisha, kumbe hawamtishi mpokeaji (msomaji au msikilizaji) wala hawaonewi *Das Unheimliche*. Lakini hilo si ajabu, maana hadhira ya kazi hizo hujua kwamba wahusika na matukio yao sio halisi, kwa hivyo hawawezi kutiwa shaka kuhusu ukweli wao. Badala yake *Das Unheimliche* unaibuliwa na masimulizi yenye wahusika na mandhari halisi, ambazo mpokeaji anaweza kuzitambua kama zake. Katika hali hii tukio linalovunja sheria ya dunia hii, kama utokeaji wa dubwana, linakuza *Das Unheimliche* katika akili yake, kwa sababu mashaka anayotiwa mpokeaji sasa yanahusu ulimwengu wake mwenyewe (Freud, 1991:303–304).

Hivyo inaonekana wazi kwamba kitisho katika fasihi kinafungamana na kiwango fulani cha uhalisia: yaani, ni lazima matukio ya matini yatambuliwe na mpokeaji kama kwamba yanajitokeza duniani kwake. Hivyo kitisho⁶,

⁶ Nimepewa shauri ya kutumia neno la “kitisho” na fungu la “fasihi ya kitisho” ili kutafsiri ibara za Kiingereza za “horror” na “horror literature” na profesa M. M. Mulokozi, niliyekutana naye katika Chuo Kikuu cha Dar es Salaam mwezi wa Januari, mwaka 2017.

hususani kile cha aina ya *Das Unheimliche*, hakiwezi kutazamwa kwa namna nyingine, kama istiarara. Uhusiano kati ya kitisho na uhalisia, na vilevile utengano wake na usomaji wa kiistiara, hufafanuliwa kwa kina zaidi kwa dhana ya pili itakayotumika kwenye makala hii, ile ya jinsi ya *Le Fantastique* ya Todorov.

1.2 *Le Fantastique* kama aina ya kifasihi

Katika kitabu chake *Introduction à la littérature fantastique* (1970) Todorov anafasili aina hiyo kwa kutazama maumbo ya kazi ya kifasihi kuliko hisia inayotolewa kwa mpokeaji na kazi ileile: lengo lake ni kujenga dhana isiyotegemea hisia mbalimbali za kila mpokeaji (Todorov, 2011:38). Kufuatana na mwanafalsafa huyo *le fantastique* ni aina ya fasihi ambayo mpokeaji hafaulu kuelewa kama ni halisi au ya kufikirika. Fasiri hizo zinahusiana na jinsi mbili nyinginezo: ile ya *usiokawaida* (*étrange*) na ile ya *ajabu* (*merveilleux*). Katika jinsi ya *usiokawaida* maudhui ya matini huonekana mwanzoni siyo halisi, yakaelezwa mwishowe kwa njia isiyovunja kanuni za uhalisia; kinyume chake katika jinsi ya *ajabu* kuna kipengele kisicho halisi katika mfululizo wa matukio na hitimisho lao. Jinsi ya *le fantastique*, basi, ni kama msitari wa mpaka baina ya jinsi hizo nyingine: mpokeaji haelewi kama kazi mbele yake ni halisi, ya *usiokawaida*, ama ya *ajabu*, na kwa hiyo anasita kutoa fasiri yake. Hali yake ya kusita inadokezwa na Todorov kama kipengele cha msingi cha *le fantastique* (Todorov, 2011: 45-46).

Hali ya kusita inayotiwa mkazo na mtaalamu huyo inafanana sana na hisia ya *Das Unheimliche* inayotokana na shaka anayotiwa mpokeaji kuhusu uelewa wake wa tofauti baina ya ukweli na fantasia: hata Todorov (2011: 38, tafsiri yangu) anasisitiza, kwamba “hofu hufungamana mara nyingi na *le fantastique*, ingawa siyo sharti lake la lazima”. Hivyo,

le fantastique na *Das Unheimliche* ni dhana ambazo, ingawa zinatokana na misingi tofauti, zinaweza kuingiliana bila kukanana.

Aidha, Todorov anasisitiza kigezo cha lazima ili kazi ya fasihi iwe ya *ki-fantastique*: yaani, mpokeaji anapaswa kuepushwa kuifasiri kishairi au kiistiara. Maana ya kigezo hiki ni kwamba katika mikabala miwili hiyo maudhui ya kazi hayapokelewi yenyewe kwa yenyewe, bali hufasiriwa kama kiwakilishi, cha mambo au dhana nyinginezo zinazoweza kuwa hata nje ya matini. Hali yenyewe ya *le fantastique* ya kusita kuamua kama kazi ya kifasihi ni usiokawaida au ajabu, basi, inapoteza kabisa maana yake: ikiwa matini kwa ujumla haina maana yake yenyewe, bali inarejelea tu maana na maelezo ya nje, kujiuliza kama ni halisi au hapana sio muhimu (Todorov, 2011:35). Kama ilivyokwisha kutangulizwa, dai hilo linaweza kulinganishwa na lile la Freud (1991:303–304) ya kwamba *Das Unheimliche* hauwezi kujitokeza ikiwa mandhari ya matini haikubaliki kama mandhari halisi. Kufuatana na mahitimisho ya Todorov na Freud, basi, uchambuzi wa kipengele cha kitisho katika *Mayai – Waziri wa Maradhi* utapaswa kuiona matini kama usimulizi wa mambo ya kweli, na kuzingatia istiara zilizomo bila kufanya matini nzima iwe istiara moja. Msingi huu ni lazima ili kutambua mchakato wa *Das Unheimliche* ndani ya hadithi pale unapoibuka na ukweli fiche unaoufichua, na kwa kufanya hivyo kudadisi maudhui yanayoletwa na kitisho chenye katika kazi hii.

2. *Mayai – Waziri wa Maradhi* kama hadithi ya kitisho

Hadithi hiyo imetolewa mara ya kwanza katika gazeti la *Mzalendo*: sehemu ya kwanza ilichapishwa kwenye toleo la tarehe 15/01/1978 na ile ya pili kwenye lile lililofuatia, la tarehe 22/01/1978. Mhusika mkuu wake ni Mayai, waziri wa Tanzania ambaye kazi yake ni

kueneza maradhi; siku ya maadhimisho ya kumi ya Uhuru anashuhudia nyumbani kwake utokeaji wa mizuka. Uhusiano wake Mayai na kazi yake na vilevile tukio la muujiza analolishuhudia ni msingi wa uchambuzi wa kitisho utakaozungumziwa katika sehemu hii.

2.1 Msuko

Mwanzo wa hadithi unamkuta mhusika mkuu, Waziri Mayai, nyumbani kwake akitazama buku lake la picha alizopigwa. Picha hizo zinasimulia maisha yake tangu utotoni, alipokuwa anaishi katika umaskini mzito; lakini yeye alifaulu kuelimika (katika picha moja anaonyeshwa akipokea mkusanyiko wa kazi za Shakespeare kama tuzo kwa kumwigiza mhusika Makbeth kwenye mchezo maarufu wa Shakespeare wenye jina hilo hilo) na kujikomboa na hali hiyo mpaka apate kazi ya ualimu. Halafu alianza kushiriki katika harakati za ukombozi za kisiasa, akafika, katika enzi za Tanzania huru, daraja ya uwaziri. Ingawa Mayai akiwa mwanasiasa ameshiriki katika baadhi ya jinai za kimataifa (mara akigundua kwamba kuna picha zake akishikana mikono na watu walioshitakiwa kwa ujangili anazichana vipande vipande), anaonekana kuwa na maoni mazuri kuhusu mchango wake katika wizara mbalimbali (wizara ya Elimu na Mchakamchaka, tena ile ya Biashara na Milungura na sasa wizara ya Maradhi): ana uhakika thabiti kwamba kila alichofanya kama mwanasiasa kililisa idia taifa na maendeleo yake. Katika maisha yake kumbukumbu ya pekee inayomhuzunisha ni mauti ya mtoto wake wa mwisho aliyekuwa anaitwa Ukombozi. Yeye alikuwa amefariki miaka minne iliyopita, siku ya Saba Saba, katika ajali ya gari. Huku akiwa anakumbuka mtoto wake, Mayai anaona mlango wa nyumba ukifunguka taratibu. Anatuhumu kwamba kuna majangili, lakini haoni mtu nyumbani: basi, anaamua akalale. Saa sita

usiku anaamshwa na mapigo kutoka dirishani: anatazama huko akasikia sauti ya mtoto wake Ukombozi akimwita. Kwa mshangao mkubwa anawasha taa ili kugundua kama ni kweli mwanawe, lakini anaona tu dirisha ikifungika, akasikia kutoka nje mishindo ya hatua ya mtoto kuelekea shule alipokuwa anasoma Ukombozi, lakini hamwoni. Mayai anaenda kulala, akaamshwa tena saa kumi na taa iliyowaka sebuleni. Anaenda huko akaona Ukombozi, amekonda sana na amevaa nguo alizozikwa nazo. Anamwashiria baba yake asimame na atazame anachokifanya. Pamoja naye kuna watoto wengine tisa, wamekonda kuliko yeye na wamevaa matambara machafu. Ukombozi anawalisha na kunywesha chakula kilichokuwako nyumbani, halafu yeye na watoto wengine wanatoka nje bila hata kumtazama mwenye nyumba. Mayai anajaribu kumsimamisha mwanawe, lakini anafeli. Sehemu ya kwanza ya hadithi ilivyosimuliwa katika gazeti la *Mzalendo* inaisha hapa (Kezilahabi, 1978a:7).

Sehemu ya pili, iliyotolewa katika namba ya gazeti ifuatayo, inaanzia siku ifuatayo ikionyesha Mayai akifikiri kuhusu utokeaji wa mizuka wa mwanawe. Fikra hizo zinamfuata hata kwenye maadhimisho ya miaka kumi ya uhuru aliyotakiwa kuhudhuria siku ile pamoja na Rais: pale uwanjani pa sherehe panaonyeshwa watoto kumi waliozaliwa siku ya Uhuru, wanaomkumbusha Mayai ile mizuka aliyiona usiku. Kwa mshangao anaondoka kwenye maadhimisho akampitia tabibu aliye rafiki yake, Dokta Pondamali, ambaye anamwomba amwazimishe vitabu juu ya mizuka. Baada ya kuvipokea vitabu hivyo anarudi nyumbani, anakula cha mchana akaenda kupumzika. Huku akisinzia anaota ndoto mbili: katika ile ya kwanza yeye, pamoja na mawaziri na wabunge wengine, wanakunywa pombe katika baa na wanakojoa kwenye mto karibu na huko mpaka wauchafue. Halafu wote wanaona kwamba bondeni inakoshuka mto huo kuna wakulima

wanaokoga kwenye maji yake machafu: lakini wao wa juu, katika hali yao ya ulevi, wanawacheka tu. Ndoto hii inamstua Mayai mpaka imwamshe. Baadaye akirudi kusinzia ndoto ya pili ilianza: alijiona akisubiri mbele ya nyumba yake msafara wa madaktari na waalimu walioanzisha mgomo, na baadaye kuwatolea wagemaji hotuba ndefu yenye ahadi nyingi, mpaka waondoke. Ndoto ya pili haimpi wasiwasi. Saa moja jioni Mayai anaamka tena akaenda sebuleni kusoma vitabu juu ya mizuka alivyoazimishwa. Taratibu anaelewa kwamba hamu ya kukutana tena na mwanawe imemwacha kabisa, na sasa anamwonea woga tu. Hata hivyo saa nne mlango unafunguka tena na Ukombozi anaingia nyumbani akifuatwa na watoto wengine tisa. Kila mmoja wao anabeba kichwani mzigo mzito wa vitabu vihusavyo Azimio la Arusha, Ujamaa na katiba ya chama. Hata safari hii Mayai anaashiriwa atazame bila kufanya kitu. Hao watoto kumi wanaingia chumba cha kulala wakapanga vitabu karibu na ukuta. Kisha Ukombozi anapanda vitabu hivyo kama vile ngazi akazifikia picha za wabunge zilizokuwa zikitundikwa ukutani na, akitumia kalamu nyekundu kutoka ndani ya kijitabu cha katiba, anaweka alama X chini ya kila picha. Baada ya kufanya hivyo, Ukombozi anashuka akawapatia watoto wengine matandiko: hivyo wao wanajilaza juu ya vitanda vya Mayai na mkewe, na yeye anajitandika chini baada ya kumwashiria baba yake aondoke mle chumbani. Mayai anatoka akijaa hofu. Anajaribu kumpigia simu Balozi wa nyumba kumi aliyekuwa Waziri mwenzie, lakini yeye anakataa kumsaidia. Mwishowe anawapigia simu polisi: wanne wanafika wakaenda na Mayai chumbani alimowaacha watoto, lakini mara wakiingia taa zinazima na wao wanajiona gizani. Hivyo ndivyo mwisho wa hadithi (Kezilahabi, 1978b:7).

2.2 Istiara katika *Mayai – Waziri wa Maradhi*

Kama ilivyokwisha kusemwa, ingawa uchambuzi utakaopendekezwa hapa sio wa kiistiara, wingi na umuhimu wa viwakilishi vya muktadha wa Tanzania ya muongo wa kwanza ya uhuru katika hadithi hiyo ya Kezilahabi hauwezi kukanushwa: hivyo, inakuwa lazima kuzizingatia na kuzichanganua ili kutazama kama na kwa vipi zinaweza kufungamana na usomaji wa matini kama hadithi ya kitisho. Seti moja ya viwakilishi vya *Mayai – Waziri wa Maradhi* ni majina ya wahusika wa hadithi. Hayo yanabeba maana zinazohusiana sana na muktadha ya hadithi, yaani Tanzania ya miaka kumi baada ya uhuru, na kwa hiyo inahitajika kuangalia yanawakilisha nini na kwa vipi wahusika wenye majina hayo zinahusiana na maana zao. Pia kuna vipengele vingine, kama vile ndoto za Mayai, vinavyoweza kufasiriwa kiistiara. Vipengele hivyo vinapata nafasi kubwa katika uchambuzi wa kiistiara wa hadithi hiyo uliopendekezwa na Bertoncini (2004b) na utakaozungumziwa katika sehemu hii ili kuonyesha hata upande huu wa fasiri ya hadithi.

2.2.1 Wahusika wakuu na majina yake: istiara au kinaya?

Kuwapa wahusika majina yanayoeleza sifa zao nzuri au mbaya ni mbinu inayotumika katika kazi nyingi za fasihi ya Kiswahili, kama vile riwaya za Shaaban Robert (Bertoncini, 2003:25); lakini katika hadithi hiyo majina yanadokeza tabia za wahusika kwa kinaya, kuliko kuziwakilisha kwa ukamili. Kwa upande fulani majina ya wahusika na tabia zao zinakanana. Jina na cheo cha mhusika mkuu wenyewe, Mayai, Waziri wa Maradhi, lingeweza kudokeza pengo kati ya utajiri wa waziri na umaskini wa wananchi: wakati wa miaka ya kwanza ya Uhuru mayai yalikuwa

chakula cha matajiri, na kuwa gharama mno kwa watu wa matabaka ya chini⁷. Isitoshe, lengo la wizara ya Mayai ni kueneza maradhi miongoni mwa wanaraia. Jina hili linaonekana kutambulisha uhusika mbaya na bahili, lakini kwa kweli Mayai anajiona tofauti: yeye anaamini kwa kweli kwamba kazi yake ya kupunguza idadi ya watu duniani kwa kutumia maradhi itatoa maendeleo kwa nchi na kuboresha maisha ya wanaraia (Kezilahabi, 1978a:7). Jina lingine muhimu katika hadithi hiyo ni lile la mtoto wake Mayai, Ukombozi. Bila shaka jina linashauri kwamba huyo mhusika, aliye ni mzuka, anawakilisha kifo cha uwezekano wa Watanzania wa kujikomboa; hivyo hivyo miaka ya kuzaliwa kwake (1961, mwaka wa uhuru wa Tanganyika) na mauti yake (1967, mwaka wa Azimio la Arusha) inaongeza thamani ya fasiri yake kiistiara. Lakini uhusika wa Ukombozi una pia vipengele vingine visivyogusa kidokezo kwa harakati za kisiasa. Mayai, akiona picha la mtoto wake marehemu, anavikumbuka vipengele hivyo (Kezilahabi, 1978a:7):

Ilikuwa picha ya mtoto wake wa mwisho aliyeitwa Ukombozi. Mayai Waziri wa Maradhi alikuwa na tabia ya kuwapa watoto wake majina ya kimapinduzi. Mtoto huyu, Ukombozi, alifariki miaka minne iliyopita akiwa darasa la kwanza. Alifariki katika ajali ya gari. [...] Mayai Waziri wa Maradhi hakutaka kuitazama tena: ilimsikitisha sana.

Kama inavyosomeka, Ukombozi alikuwa ni mtoto wa kawaida aliyepokea jina hilo kwa sababu ya tabia na uamuzi wa baba yake tu. Hata tukio la mauti yake linavyosimuliwa halihusiani na mwendo wa siasa ya Tanzania, bali ilikuwa ajali ya gari. Vipengele hivi viwili vinaonyesha kwamba mhusika wa Ukombozi

⁷ Taarifa hiyo imetolewa kwangu na E. Kezilahabi mwenyewe mjini Napoli, tarehe 30/05/2017.

anaweza kutazamwa pia kama mtoto wa kawaida, sio kama kiwakilishi cha ukombozi wa kisiasa tu. Maana ya jina lake Ukombozi, basi, inapata uhusiano wa kinaya na jinsi na tarehe za mauti yake. Uhusika wake basi, nje ya mtazamo wa kiistiara, una muundo unaojitegemea na kueleweka ndani ya matini. Hilo linathibitishwa pia na kipengele cha tatu kinachoonekana na sehemu hii ya matini, yaani mapenzi ya baba kwa mwanawe hata miaka mingi baada ya kifo chake. Kama Mayai na Ukombozi wangukuwa wahusika wenye dhima ya kuwakilisha kiistiara kifo cha uwezekano wa Tanzania wa kujikomboa mbele ya siasa bahili na mbaya, mapenzi kati yao yasingekuwa na maana; badala yake kuwapo kwake kunadhihirisha kwamba wahusika hao wana muundo unaojitegemea hata ndani ya matini. Ni lazima basi kutazama jinsi maana za kiistiara zinazowakilishwa na Mayai na Ukombozi zinaambatana na miendo na matendo ya wahusika wenyewe ndani ya hadithi, na kufuata hususan mageuko ya hisia ya upendo wa Mayai kwa Ukombozi, iliyo ni kipengele cha msingi wa hadithi: baada ya kumwona mzuka wa mwanawe Mayai anajaribu kukutana naye tena kwa sababu ya upendo wake, lakini taratibu hisia hiyo inageuka kitisho. Kutokea kwa Ukombozi basi ni tukio lililo na upande mmoja wa *ki-unheimlich* ambao unafungamana sana, kama nitakavyoeleza hapo chini, na upande mwingine fiche wa uhusika wa Mayai wenyewe.

2.2.2 Uchambuzi wa kiistiara wa Bertoncini

Bertoncini (2004b) anafasiri istiaara ya hadithi hiyo akiitazama kama mfano wajinsi ya kifasihi ya uhalisia mazingaombwe. Kwa hiyo, yeye anapambanua viwango vitatu vya usimulizi: kile cha uhalisia kinachosimulia maisha ya kawaida ya Mayai, kile cha mazingaombwe

na uchawi kinachoonna ndani yake mkutano na Ukombozi na mizuka mingine, na mwishowe kile cha ndoto za Waziri (Bertoncini, 2004b: 40). Akisisitiza kwamba viwango vya uhalisia na mazingaombwe vinaingiliana kiasi kwamba karibu haiwezekani kuvipambanua, anaona kwamba kiwango cha uhalisia kinaonyeshwa aghalabu kwa kinaya, kwa mfano katika fahari ya Mayai ya kufanya kazi ya kueneza maradhi (hapo hapo). Akizungumzia fasiri ya hadithi, Bertoncini (2004b:41) anadai kwamba viwango vitatu vyote vinadhihirisha ukosoaji wa muongo wa kwanza ya uhuru. Katika kiwango cha kwanza ukosoaji unatolewa kwa kinaya katika kuonyesha lengo la Wizara ya Mayai na pia katika kumweleweka msomaji kwamba yeye alifikia cheo cha uwaziri baada ya kushiriki kama mwanasiasa jinai za kimataifa; katika kile cha pili hali ya kijamii ya Tanzania inawakilishwa kiistiara na mizuka ya watoto kumi kama miaka iliyopita tangu Uhuru na wanaoweza kulinganishwa na watoto kumi wengine wanaoonyeshwa kwenye maadhimisho ya miaka kumi ya uhuru katika hadithi; mwishowe katika kiwango cha tatu ndoto za Mayai zinaonyesha jinsi mwanasiasa mbaya anavyojitenga na jamii na kuisaliti hiyo jamii anayotakiwa kuiwakilisha.

Kipengele muhimu kingine ni kile cha maisha ya nyuma ya Mayai. Akisisitiza kwamba mhusika mkuu ana aibu ya utoto wake maskini mpaka atake kuusahau, Bertoncini (2004b:42) anadai kwamba sifa moja ya Mayai ni kuathiriwa kwake na elimu na utamaduni wa Magharibi, kama inavyoonyesha picha yake akipokea vitabu vya Shakespeare. Baadhi ya sifa nyingine za Mayai zinazotiwa mkazo na Bertoncini (2004b: 42-43) ni hali yake ya upweke (vipindi vya maongezi yake na watu wengine ni vichache na vifupi sana) inayomfanya ajione peke yake mbele ya majinamizi yake na utokeaji wa mizuka, na pili hofu yake kwa Ukombozi, inayoongezeka mpaka ashinde upendo wake kwa mwanawe. Akizingatia kwamba sababu ya utokeaji wake

haiwezi kuwa kisasi (Mayai hana hatia juu ya mauti ya mtoto wake) Bertoncini (2004b: 44) anadai kwamba Ukombozi, pamoja na watoto tisa wengine, ni kiwakilishi cha maisha ya nyuma ya Mayai mwenyewe. Watoto wengine tisa ambao wamekonda sana wanamkumbusha yeye mwenyewe utotoni. Hivyo, fasiri ya kiistiara ya hadithi ilivyotolewa na Bertoncini (hapohapo) ni kwamba *Mayai – Waziri wa Maradhi* haikosoi hali ya Tanzania ya miaka ya 1970 tu, bali vilevile inakosoa hatia na makosa ya wanasiasa kama vile Mayai waliosahau na kusaliti asili zao pamoja na taifa lao.

Katika uchambuzi wa Bertoncini woga wa mhusika mkuu umechukuliwa kama sifa ya Mayai inayomwelekeza msomaji apate maana ya hadithi kama istiara lakini kitisho hakikuzingatiwa kama kigezo cha msingi. Ingawa ujumla wa viwakilishi vya hadithi hiyo bila shaka unahalalisha mtazamo huo kama mtaalamu huyo alivyoeleza, inadhihirika kwamba uhusika wa Mayai na Ukombozi umeangaliwa kwa upande wa istiara tu. Badala yake katika uchambuzi ufuatao uhusika, kupitia kitisho, utadadisiwa kwake wenyewe, yaani kama muundo unaojitegemea. Maudhui ya kiistiara ya hadithi yataweza kukamilika na yale yatakayotokana na uchanganuzi huo ambao utamtazama Mayai kama binadamu na sio kama mwanasiasa tu, na maoni wa mhusika huu kuhusu yeye mwenyewe, maisha yake na mustakabali yake.

3. *Mayai – Waziri wa Maradhi* kama hadithi ya kitisho

Katika sehemu hii utokeaji wa Ukombozi na watoto utazungumziwa kama tukio la *unheimlich*. Masuala ya msingi katika udadisi huu ni kuelewa Mayai anayapa maana gani yale anayoyashuhudia, na kwa nini maana hiyo inamtisha na kumwia *unheimlich*. Ikichukulika fasili ya *Das Unheimliche* ya Freud inadhihirika kwamba kudadisi hayo

kunamaanisha kujiuliza matumaini, hofu au kumbukumbu gani zinamjia Mayai wakati mzuka unapotokea mbele yake. Licha ya hayo, uchambuzi wa *Das Unheimliche* katika hadithi hii utapitia mkabala wa ulinganishi utakaogusa tanzia ya Shakespeare ya *Macbeth*, inayorejelewa wazi katika kazi hii ya Kezilahabi. Hata katika tamthilia hiyo kipengele cha *Das Unheimliche* ni muhimu sana na kinahusiana, kama itakavyoonyeshwa kwa Mayai, na majaliwa ya mhusika mkuu na tamaa zake. Licha ya hayo, kufuatana na Gaudioso (2017:21) ulinganishi sio matokeo ya udadisi, bali ni msingi kabisa wa uchambuzi, kwa sababu unamwezesha msomaji kuona matini na ujumi wake kama mwili hai. Dhana hiyo basi itachukua umuhimu mkubwa katika kuonyesha mahusiano ya kina yanayofungama *Mayai – Waziri wa Maradhi* na tanzia hiyo mashuhuri ya Shakespeare; vilevile, kulinganisha kazi hizo mbili kunadhihirisha kwamba uchambuzi wa kazi hii kama hadithi ya kitisho unaelekeza mhakiki kwenye mahitimisho tofauti kabisa na yale ya uchambuzi wa kiistiara. Kama *Mayai – Waziri wa Maradhi* ikichukuliwa kama ukosoaji wa kisiasa tu, hakutakuwa na misingi ya kujengea ulinganishi baina yake na tanzia ya *Macbeth*, ambayo inachukua mambo ya kisiasa kama muktadha, bila kuikosoa. Kinyume chake, *Das Unheimliche* inaweza kuwa dhana inayomwezesha mhakiki kulinganisha kazi hizo, kama itakavyodhihirika katika sehemu hii.

3.1 Utokeaji wa mizuka kama tukio *unheimlich*

Nje ya mkabala wa kiistiara, kutokea kwa mizuka nyumbani kwa Mayai ni lazima kuchukuliwe kama tukio la kweli katika mazingira ya hadithi. Kwa kutumia dhana ya Todorov inawezekana kudai kwamba tukio hilo ni *le fantastique*, kwa kuwa haielezwi

na matini kama ni halisi (kwa mfano, mizuka ingeweza kuwa maono yanayotokana na wazimu) au hapana. Kutokujua hayo hakuzi kuelewa matokeo ya utokeaji wa mizuka akilini mwa Mayai: kwa vyovyote maono ya mizuka yanamwia tukio *unheimlich*.

Tangu alipoanza kushuhudia mzuka wa Ukombozi, hisia ya Mayai juu ya uwezekano wa kukutana naye unabadilika taratibu. Pale anaposikia kwa mara ya kwanza katika hadithi sauti ya Ukombozi kutoka nje – kabla ya kumwona na mizuka mingine – Mayai anaona mshangao na tuhuma zaidi ya yote (Kezilahabi, 1978a:7):

Alianza kufikiri kama kweli mtoto wake alifariki au alifanyiwa mazingaombwe. Alianza kuvitilia mashaka vizee vyote vilivyohudhuria mazishi ya mwanawe, na vile vilivyokuja kumpa pole nyumbani. Baadaye usingizi ulimpata akiwa na mavazi yake ya mchana.

Aliamshwa saa kumi na taa iliyokuwa inawaka sebuleni. “Je, Ukombozi amerudi!” alijiuliza moyoni kwa mshangao.

Maoni ya kwanza aliyo nayo Mayai juu ya tukio hilo basi yanaonyesha kiasi kikubwa cha tamaa: waziri anakaribia kuamini kwamba amefanyiwa mazingaombwe na hivyo mwanawe mpendwa kumbe yungali hai. Kuisikia sauti ya Ukombozi, basi, inazikua akilini mwa Mayai mapenzi ya kibaba.

Usiku uleule Ukombozi anaingia nyumbani kwa babake pamoja na watoto wengine, kwa mara ya kwanza. Baada ya kuisikia sauti yake, Mayai alikuwa anatarajia na kusubiri Ukombozi arudi; lakini mara akimwona anasahau makusudio yake ya kumkaribia. Kama ilivyokwisha kusemwa, waziri anafuata amri ya Ukombozi ya kusimama na kutazama bila kusema neno,

akaona kwa muda wote mizuka ikilishwa na mtoto wake. Mayai anarudi kuwa mwenyewe wakati mizuka inapoacha nyumba yake tu (Kezilahabi, 1978a:7):

[Ukombozi] Aliizima taa, akatoka nje akifunga mlango. Kukawa giza. Wakati huu ndipo Mayai Waziri wa Maradhi alipotambua kuwa mtoto wake alikuwa amemwacha tena. “Ukombozii! Rudi!” aliita. Aliposema hivyo tu alisikia nje watoto wote wakikimbia kwa pamoja kuelekea shuleni.

Linabaki fumbo la nini limeishinda hisia ya upendo wa Mayai huku Ukombozi akiwa mbele yake. Wakati anapoitazama mizuka, inaonekana kwamba waziri anaonea huruma zaidi ya yote (Kezilahabi, 1978a:7), lakini mwenendo wake wakati wa utokeaji na baadaye unaonyesha kwamba Mayai analishuhudia tukio hilo kwa hisia tofauti kabisa, yaani *Das Unheimliche*, kiasi kwamba mapenzi yake kwa Ukombozi yameshindwa kujitokeza.

Kesho yake maoni ya Mayai kuhusu utokeaji wa mtoto wake yamegeuka: sasa hatuhumu tena kuwa amedanganyika juu ya mauti ya Ukombozi, lakini anajiuliza kama aliyoyaona ni halisi au muujiza (Kezilahabi, 1978b:7). Katika hali hiyo ya shaka anaelekea maadhimisho ya miaka kumi ya uhuru akashangaa kuwaona wale watoto wa sherehe wanaomkumbusha wale aliowaona usiku. Halafu huku akirudi nyumbani anamwomba rafiki yake Dk. Pondamali amwazimishe vitabu vihusavyo mizuka. Akivisoma nyumbani kwake mshangao wake unanza kubadilika, na Mayai anatambua kwamba anatishwa na anayoyashuhudia (Kezilahabi, 1978b:7):

Lakini moyoni hali yake ilianza kubadilika. Hofu kubwa ilimwingia. Moyo wake ulianza

kudunda. “Hivi naogopa nini?”
alijiuliza mwenyewe. “Naogopa
Ukombozi? Hapana, Ukombozi ni
mtoto wangu, namhitaji!”

Ndiyo sasa tu Mayai anapotambua kwamba uwezekano wa kukutana na mwanawe kumbe unamtisha. Aina ya kitisho anachokiona ni *Das Unheimliche*: mzimu wa Ukombozi unaibua akilini mwake mambo yaliyokuwa yamekataliwa na kufichwa. Mayai ana uhakika kwamba cheo chake na kazi yake ya uwaziri zinajenga kweli maisha bora kwa wananchi: Kwa hivyo, yeye anashangaa na kutishwa anapona katika mizuka yenye njaa kwamba matendo yake yanatokana na tamaa yake ya makuu tu, sio na makusudio ya kuwa mwanasiasa mwema. Tayari mwanzoni mwa hadithi msomaji anaona Mayai akiziharibu picha zilizoonyesha mahusiano yake na watu walioshitakiwa kwa ujangili: matini inasema kwamba Mayai anaziharibu kwa kuwa “aliogopa mkono mrefu wa Serikali (Kezilahabi, 1978a: 7)”. Ni muhimu kujua kwamba Mayai aliamua kuzichana na kuzitupa kuliko kuzificha vizuri zaidi, ili aweze kusahau na kufuta kabisa mambo yale zinayoyamkumbusha: kwa hiyo anachokiogopa zaidi Mayai siyo serikali bali picha zenyewe na maisha yake ya nyuma zinayoyasimulia. Mayai anahitaji kufuta kumbukumbu za mabaya aliyoyatenda ili kuhalalisha maisha yake kama waziri. Utokeaji wa mizuka unawakumbusha hayo yote, na kwa hivyo unamwia Mayai tukio la *ki-unheimlich*.

Tabia ya *ki-unheimlich* ya maono ya mizuka kwa Mayai inadhihiriwa pia na sehemu mbili nyingine za hadithi. Katika utokeaji wao wa pili, ambapo watoto wanatumia vitabu vya ujamaa na katiba kufikia kuweka alama X juu ya picha za wanasiasa, kama kwamba wanataka kuwafuta, Mayai anajiona ametangaziwa mauti yake kiasi kwamba anawapigia simu polisi waje kumsaidia (Kezilahabi, 1978b:7). Kuona kwamba vitabu hivyo vinatumika dhidi yake

kunamwelevesha kwamba siasa ile aliyojidai kujenga kumbe alikuwa ameisaliti, kwa hivyo sasa hawezi tena kuitumia ahalalishe matendo yake. Sehemu nyingine inayoonyesha mambo gani Mayai anajifichia na anaogopa yafichuke ni ile ya ndoto. Ndoto ya kwanza, ambapo anajiona akiwacheka na kuwatendea vibaya wakulima chini yake, inamshtua sana Mayai na kumnyima utulivu kwa kiasi fulani: ni ndoto *unheimlich*. Kinyume chake ndoto ya pili, ambapo anatuliza msafara akitoa ahadi nyingi, inamfurahisha na kuboresha starehe yake (Kezilahabi, 1978b:7). Ndoto ya pili inaonyesha utambulisho ambao Mayai amejijengea mwenyewe, yaani ule wa waziri mwema na bila makosa anayestahili madaraka yake; ile ya kwanza inaukanusha utambulisho huo na kumsimulia ukweli wa *ki-unheimlich* wa kazi na matendo yake, ukweli ambao Mayai amezoea kuukataa.

Das Unheimliche basi ni kipengele cha msingi kabisa katika hadithi hii. Hiyo siyo mwelekezo wa mfululizo wa matukio mpaka mwisho wa usimulizi: ni pia kiini cha udadisi wa usimulizi mwenyewe. Uchambuzi wake unaibua kutoka katika matini maudhui mapya, yaliyo tofauti na yale yanayotokana na fasiri ya kiistiara ingawa yanaweza kuambatana nayo. *Mayai – Waziri wa Maradhi*, ikichambuliwa kwa mtazamo huo, haitoi tu ukosoaji wa muktadha wa Tanzania ya miaka kumi baada ya uhuru, bali inazungumzia uhusiano baina ya siasa mbaya na wanasiasa wabaya, majukumu yao na vilevile jinsi wanavyohusiana na itikadi wanayoifuata. Ikiwa itikadi ya kisiasa, kama ilivyotokea kwa Ujamaa, imeshindwa kujenga siasa na jamii bora, hiyo inageuka wenzu kwa wanasiasa washikilie madaraka yao na wahalalishe madhara wanayoileta nchi; lakini vilevile maudhui ya maendeleo ya itikadi, yaliyo bado lazima yaenezwe kwa wananchi ili kuthibitisha hali hiyo, yatakuja kurudi kwenye wanaraia na kuwapa nyenzo za kunyima tabaka la wanasiasa hao utawala. Maudhui ya kisiasa ya *Mayai – Waziri wa*

Maradhi basi hayarejelei tu wakati uliopita wa historia ya kisiasa ya Tanzania, bali na wakati ujao hususani mustakabali. Mustakabali wenyewe ni dhana muhimu katika ulinganishi wa hadithi hiyo na tanzia ya *Macbeth* ya Shakespeare, ambao unaonyesha wazi zaidi mchakato wa *Das Unheimliche* wa kazi husika na ujumbe wa kisiasa unaofungamana nao.

3.2 Mayai na Makbeth kati ya tamaa na majaliwa

Kama ilivyokwisha kusemwa, msomaji anajua mhusika wa Mayai pale mwanzoni mwa hadithi, kupitia picha anazoziangalia yeye mwenyewe. Baada ya zile za kwanza, zinazomkumbusha utoto wake maskini, Mayai anaifikia ile picha yake akiwa darasa la kumi na akipokea tuzo kwa utendaji wake wa Makbeth. Ingawa Bertoni ameona picha hii kama kiwakilishi cha athari ya Magharibi, ni lazima kusema kwamba utamaduni wa Ulaya kwa kweli hauchukui nafasi kubwa katika uhusika wa Mayai: hakuna marejeo mengine ya suala hilo katika matini, na badala yake inawezekana kusema kwamba waziri anajitenga na asili yake kwa sababu ya utajiri na cheo chake tu, sio utamaduni. Hata hivyo ni muhimu kuzingatia kwamba Mayai anakumbuka kuwa amecheza mhusika Makbeth kwa hamu na uhodari, hususani “jinsi alivyokaripia mzuka wa Banko.” (Kezilahabi, 1978a:7). Kumbukumbu hiyo ya Mayai inafungua sifa nyingi na za kina za uhusika wake, kupitia ulinganishi baina yake na mhusika Makbeth wa Shakespeare.

Mayai na Makbeth wana sifa nyingi zinazofanana. Mojawapo, labda ile ya msingi, ni tamaa ya makuu. Akiangalia picha zake Mayai anakumbuka kwa dharau kazi yake ya kwanza kama mwalimu, ambayo haikumpatia cheo muhimu chochote; baadaye akifikia picha za kipindi chake cha uwaziri anaridhishwa sana na kutambua sura yake katika madaraka

hayo. Kama ilivyokwisha kusemwa Mayai haoni ubaya katika tabia ya wizara yake (Kezilahabi, 1978a:7):

alikuwa akizindua majengo
ya kuendeleza maradhi mbali
mbali. Alijiona akikata utepe.
Alikumbuka hotuba zake.
Alikumbuka jinsi alivyosifia
maradhi makali kama
kipindupindu na kifua kikuu kwa
kuwa yanasaidia kupunguza idadi
ya watu duniani.

Ridhaa anayoionea kazi yake inaunganisha imani ya wema na faida ya kijamii ya uwaziri wake na furaha ya kujiona katika madaraka hayo mbele ya watu wengine, akiwatolea hotuba, akizindua majengo na kadhalika. Kama ilivyokwisha kuelezwa hamu ya Mayai tangu utotoni ya kujitenga na watu maskini, tamaa ya makuu yake na bidii yake ya kushiriki siasa njema zimeungiana katika utambulisho mmoja wa Mayai anaajipa mwenyewe, na kwa hivyo yeye mwenyewe anapaswa kujifichia matokeo mabaya ya matendo yake ili utambulisho huo usiharibike.

Aina hiyohiyo ya utambulisho unaunganisha tamaa ya makuu na uhakika wa kufanya mema inamhusu hata Makbeth. Katika tanzia hiyo mhusika mkuu ni lodi wa Scotland anayefuata amri za mfalme wake Duncan kwa utifu na uaminifu; lakini wanawake wachawi watatu wanamjulisha kuwa sifa hizo nzuri zitampatia ufalme wa Scotland, ingawa akifa enzi yake itarithiwa na dhuria ya rafiki yake Banko, naye lodi wa Scotland. Baada ya mkutano huo Makbeth na mkewe wanamwua mfalme Duncan kwa siri, naye anapata ufalme; ingawa sasa anajuta kuwa amefanya makosa hayo, hofu ya kupoteza enzi inaongezeka mpaka ikayashinda majuto, na hivyo Makbeth anawashughulisha wauaji wengine dhidi ya Banko na mwanawe. Wao wanamwua baba lakini wanashindwa kumwua mwana. Baada ya hayo, huku akila kwenye

dhifa Makbeth anaona kando yake mzuka wa Banko mezani. Hapa panaanza sehemu ya tanzia anayoikumbuka Mayai: Makbeth havumilii kumwona mzuka akamkaripia mpaka aondoke. Ni muhimu kuona kwamba mzuka unamtisha sana Makbeth kwa sababu maalum, yaani maana unamkumbusha kwamba ana kosa. Ili kumfukuza Makbeth anamwambia (Shakespeare, 2017:88):

MACBETH: Thou canst not say I did
it; never shake Thy gory locks at
me

Ndiye Makbeth mwenyewe anayefasiri ishara ya Banko kama tendo la kumshitaki hatia. Kwa hiyo Makbeth anaogopa mzuka wa Banko kwa sababu unamtia shaka juu ya wema wa matendo yake: yeye alikuwa amepata enzi ya Scotland kwa jinai na uuaji kwa sababu wachawi walikuwa wamemshawishi kwamba ufalme ulikuwa haki yake na vilevile majaliwa ya maisha yake. Akiona mzuka wa Banko Makbeth anaingiwa na wasiwasi kwamba majaliwa yake hayahalalishi matendo yanayobaki mabaya. Makbeth alikuwa ameunganisha tamaa yake ya makuu na imani ya kuwa na tabia njema katika utambulisho mmoja aliojijengea, na utambulisho huo umerithiwa na Mayai anaojitambua sana katika uhusika wa Makbeth.

Kuna sehemu nyingine ya tanzia hiyo inayoweza kulinganishwa na *Mayai – Waziri wa Maradhi*. Baada ya kutishwa na mzuka wa Banko, Makbeth anarudi kwa wachawi watatu ili akawaulize, maswali mengine, kama majaliwa yake yangali kunyimwa ufalme na dhuria ya Banko. Wachawi wanamwonyesha mizuka nane inayoandamana mbele yake, wakifuatwa na mzimu wa Banko aliyepo nyuma. Ingawa mizuka hiyo haimsemei, Makbeth anaelewa mara moja maana ya utokeaji huo (Shakespeare, 2017:110):

*A show of eight kings, and
Banquo; the last king with a glass
in his hand.*

MACBETH: Thou art too like the
spirit of Banquo. Down!
Thy crown does sear mine eye-
balls. And thy hair,
Thou other gold-bound brow, is
like the first.
A third is like the former. – Filthy
hags,
Why do you show me this? – A
fourth? Start, eyes!
What, will the line stretch out to
the crack of doom?
Another yet? A seventh? I'll see no
more!
And yet the eighth appears, who
bears a glass
Which shows me many more. And
some I see
That two-fold balls and treble
sceptres carry.
Horrible sight! Now I see 'tis true,
For the blood-boltered Banquo
smiles upon me,
And points at them for his. What!
Is this so?

Hivyo Makbeth ametambua kuwa mizuka ndiyo dhuria ya Banko itakayopata ufalme wakati ujao.

Maandamano hayo ya mizuka mbele ya Makbeth yanafanana sana na yale ya watoto kumi mbele ya Mayai. Ulinganishi baina yao unagundua fananuzi nyingi: kwanza, jinsi Mayai na Makbeth wanavyoshuhudia matukio haya. Mizuka ya *Makbeth*, kama ile ya *Mayai – Waziri wa Maradhi*, hawazungumzi wala hawaelezi maana ya utokeaji wake: mmojawapo wa kila kikundi tu (Banko kwa Makbeth na Ukombozi kwa Mayai) anawasiliana na mhusika mkuu kwa kumwashiria tu. Hivyo, Makbeth na Mayai wanaachiwa kuamua wenyewe maana ya utokeaji wanaoshuhudia na ujumbe unaouleta,

na wanatishwa na matukio hayo sio kwa sababu ya mizuka yenyewe tu, bali kutokana na ujumbe wa ki-*unheimlich* unaochipuka ndani yao mara wakitokeapo wafu. Kuona dhuria ya Banko kunamwelevesha Makbeth kwamba tamaa yake ya makuu haitashinda nguvu ya majaliwa yake wala haitamnyima majukumu ya makosa yake, yanayowakilishwa na nywele za Banko zinazochafuka damu; vilevile kwa Mayai mizuka ya watoto kumi wenye njaa inamkumbusha majukumu ya wanasiasa kama yeye wanaohalalisha ubaya wanaotenda kwa jina la wema wanaohidi kwa wakati ujao.

Wakati ujao wenyewe ni kipengele kingine cha ulinganishi: ingawa wataalamu kama Bertoncini (2004b:44) wamesisitiza kwamba mizuka inawakilisha vipengele vingi vinavyohusiana na wakati uliopita, iwe ni ule wa Tanzania tangu uhuru mpaka matukio ya hadithi au maisha ya nyuma ya Mayai, watoto kumi na hususan Ukombozi wanamfanya Mayai atishwe na wakati ujao. Ukombozi, kwa kuwa mwana wake Mayai, katika sura ya mzuka anakuwa mustakabali wake mwenyewe uliokufa: kwa kutokuwa tena dhamana ya maisha – kufuatana na maana ya ki-*unheimlich* ya mizuka alivyoieleza Freud – sasa amekuwa tangazo la mauti. Vilevile mzuka wa Banko unamtangazia Makbeth kifo chake kwa kumwonyesha kwamba ndiyo dhuria yake itakayoishi na kupata ufalme. Kukanusha uwezo wao wa kuzaa, basi, kunakuwa kukanusha maisha yao. Banko na Ukombozi wana dhima zinazofanana sana, yaani kuibua katika mtu awashuhudiaye hisia ya ki-*unheimlich* ya mwisho wake; kwa wahusika wa Mayai na Makbeth mwisho huo unamaanisha pia mkutano na upande wao mbaya waliokuwa wamejifichia kwa jina la tamaa ya makuu.

Hata watoto wengine anaowaona Mayai wanaweza kulinganishwa na mizuka inayomtangulia Banko: mara nyingine utokeaji wao unawaelevesha Mayai na Makbeth kwamba mustakabali wao hauwategemei tena

na utakuja kuwashinda. Watoto na vilevile dhuria ya Banko wanatangaza upataji wa utawala: dhuria ya Banko wataupata kama ufalme, na watoto kupitia mashindano. Wenzi wa Ukombozi, wanaojionyesha kama watoto, ni watu wazima wa wakati ujao – Mayai anawatambua pia kuwa watoto wanaoonyeshwa kwenye maadhimisho, walio hai na wanaoweza kukua – na makusudio yake kwa mustakabali yanatangazwa kwa Mayai waziwazi: yeye anawaona wakibeba uzito wa vitabu vya Nyerere na wakitumia ili kufikia picha za wanasiasa na kuzitia alama X (Kezilahabi, 1978b:7). Watoto basi wanamwahidi mapinduzi yatakayomharibu kama mwanasiasa na pia kama binadamu, maana yeye amechagua kama waziri kutumia itikadi ili kujinyima na kujifichia majukumu ya matendo yake.

Hitimisho

Katika makala hii hadithi ya Kezilahabi *Mayai – Waziri wa Maradhi* imechambuliwa kwa kuona kama hadithi ya kitisho, kwa ajili ya kuonyesha kwamba kipengele hicho cha hofu kilichopo katika kazi hii sio cha mtindo tu, bali kinabeba pia sehemu kubwa ya maudhui ambayo siyo rahisi kudhihirika kwenye mikabala mingine, kama vile fasiri ya kiistiara. Kipengele cha kitisho pamoja na uhusiano wake na istiara kimedadisiwa kwa kutumia dhana za *Das Unheimliche* (Freud) na *le fantastique* (Todorov), zilizoongelewa katika sehemu ya kwanza ya makala. Katika sehemu ya pili mmezungunziwa uchambuzi wa kiistiara wa hadithi hiyo kupitia udadisi juu ya majina ya wahusika wakuu (Mayai na Ukombozi) uliohitimisha kwamba uhusiano kati ya maana yao na wahusika yanaowadokeza ni mfano wa utumiaji wa kinaya zaidi ya istiara kwa maana finyu. Katika sehemu ileile mmeongelewa pia makala ya Bertoncini (2004b) juu ya hadithi hiyo – mojawapo ya

kazi chache sana ziihusuzo – inayoitazama *Mayai – Waziri wa Maradhi* kama hadithi ya kiistiara. Hitimisho la Bertoncini ni kwamba lengo la hadithi husika ni kukosoa siasa ya Tanzania ya kipindi cha muongo wa kwanza tangu uhuru. Katika sehemu ya tatu mmeanza uchambuzi wa hadithi kama kazi ya kitisho, kwa kutumia dhana zilizokuwa zimeelezeka katika sehemu ya kwanza. Uchambuzi huo umedhihirisha kwamba hadithi hiyo haihusu muktadha wa Tanzania ya miaka kumi baada ya uhuru tu, lakini uhusiano unaojitokeza popote na kila wakati kati ya siasa mbaya na majukumu ya wanasiasa wanaoifanya. Hadithi ya Kezilahabi basi inaonyesha kwamba ingawa itikadi ya kisiasa imefeli

majukumu ya madhara yanayotendwa kwa wananchi hayawezi kuepukika na wanasiasa wanaoshikilia utawala. Ingawa tabaka tawala limesaliti itikadi yake na kuitumia kudanganya wananchi ili lisipoteze madaraka yake, hali hii haiwezi kudhuru, kwa sababu hakuna budi ahadi ya ukombozi ya itikadi hiyo irudi kwenye watu wanaotawaliwa. Kwa hivyo, inawezekana kuhitimisha kwa kudai kwamba *Mayai – Waziri wa Maradhi* ni mfano wa uwezo wa kitisho katika fasihi ya kubeba maudhui makubwa na ya kina sana yasiyotegemea muktadha inaouwakilisha matini na yanayoweza kumfikirisha msomaji kuhusu masuala muhimu kwa mtazamo wa kidhahania na wa ujumla.

Marejeleo

Bertoncini-Zúbková, E. 2004a.

Narrativa swahili. Naples (haijachapishwa).

Bertoncini-Zúbková, E. 2004b.

Mayai – Waziri wa Maradhi: Magic Realism in Euphrase Kezilahabi's long time unpublished short story. **Swahili Forum** 11: 39–44.

Freud, S. 1991.

Il Perturbante. Katika: *Saggi sull'arte, la letteratura e il linguaggio*, pp. 269–307. Tafsiri ya S. Daniele. Turin: Bollati Boringhieri.

Freud, S. 2012.

Das Unheimliche. Rome: Europäischer Literaturverlag.

Gaudio, R. 2017.

A literary approach to avoiding objectification of the text: reading Kezilahabi and beyond. **Annali Sezione Orientale** 77(1-2): 3–32.

Kezilahabi, E. 1978a.

Mayai – Waziri wa Maradhi. **Mzalendo**, 15 Januari 1978.

Kezilahabi, E. 1978b.

Mayai – Waziri wa Maradhi. **Mzalendo**, 22 Januari 1978.

Shakespeare, W. 2017.

Macbeth. Tafsiri: N. D'Agostino. Milan: Garzanti.

Todorov, C. 2011.

La letteratura fantastica. Tafsiri ya E. Klersy Imberciadori. Milan: Garzanti.

Wamitila, K. W. 2003.

Kamusi ya Fasihi. Istilahi na Nadharia. Nairobi: Focus Publications.